

CUPRINS

Cuvânt-înainte (Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan).....	VII
ORTOGRAFIA ȘI ORTOEPIA. SECOLUL AL XIX-LEA (Camelia Stan)....	1
ORTOGRAFIA ȘI ORTOEPIA. SECOLUL AL XX-LEA (Camelia Stan).....	29

I. SECOLUL AL XIX-LEA

MORFOLOGIA	37
Substantivul (Isabela Nedelcu).....	37
Adjectivul (Carmen Mîrzea Vasile).....	63
Articolul (Alexandru Nicolae).....	111
Pronumele (Blanca Croitor).....	121
Numeralul (Irina Nicula).....	173
Verbul (Adina Dragomirescu).....	185
Adverbul (Andreea Dinică).....	223
Prepoziția (Isabela Nedelcu).....	249
Conjuncția (Isabela Nedelcu).....	261
Interjecția (Blanca Croitor).....	275
SINTAXA (Rodica Zafiu).....	283
Limba română în Transilvania. Sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea (Mihaela Gheorghe).....	379

II. SECOLUL AL XX-LEA

MORFOLOGIA	405
Substantivul (Gabriela Pană Dindelegan).....	405
Adjectivul (Irina Nicula).....	449
Articolul (Alexandru Nicolae).....	469
Pronumele (Dana Manea).....	479
Numeralul (Irina Nicula).....	525
Verbul (Gabriela Pană Dindelegan).....	535
Adverbul (Carmen Mîrzea Vasile).....	597
Prepoziția (Dana Manea).....	627
Conjuncția (Dana Manea).....	641
Interjecția (Blanca Croitor).....	655
SINTAXA (Andra Vasilescu).....	661
BIBLIOGRAFIE	763
INDICE	783

CUVÂNT-ÎNAINTE

Cercetarea **românei literare moderne**, etapă din evoluția limbii noastre de cultură plasată de specialiști în epoca imediat următoare apariției lucrărilor învățaților iluminiști, s-a aflat pentru prima dată în atenția filologilor în deceniile de mijloc ale secolului trecut.

A fost remarcată atunci nu doar utilitatea, ci și dificultatea demersului, întrucât atât la finele veacului al XVIII-lea, cât și în deceniile următoare anului 1800, textele evidențiau întâlnirea formelor specifice românei literare vechi cu cele ce aveau să se impună în primul rând sub influența noilor modele culturale și lingvistice, predominant latino-romanice. Continuarea în textele epocii, în forme și cu pondere diversă, a trăsăturilor care individualizaseră vechile variante literare regionale (adesea dificil de distins de regionalismele autentice) și coexistența lor atât cu norme de tip supradialectal, cât și cu numeroase fapte de limbă vorbită (prezente în primul rând în scrierile beletristice) amplificau dificultatea evaluărilor. Iar analiza materialului, efectuată aproape exclusiv din perspectivă descriptivă, sincronică, în cadrul unor studii despre „limba și stilul” autorilor importanți (potrivit ideii că aceștia erau creatorii limbii literare), oferea rareori o imagine de ansamblu asupra sistemului limbii, asupra devenirii normelor literare și a distincției, totdeauna necesar de făcut, între norma stilistică și norma lingvistică, între norma supradialectală și norma literară regională, între norma ideală, preconizată de învățații preocupați atunci de soarta limbii noastre de cultură, și norma reală, dependentă nu doar de timp și de spațiu, ci și de o anumită circumstanță de comunicare și de funcția cu care fusese utilizat un anumit fapt de limbă.

Reluarea cercetărilor asupra limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea, cu scopul pregătirii volumului al III-lea dintr-un nou *Tratat de istorie a limbii române*, în care să fie prezentate și analizate deopotrivă constituirea și evoluția normelor românei literare moderne și contemporane, a impus efectuarea unor noi studii, din perspectivă constant diacronică, asupra tuturor tipurilor de scrieri literare cunoscute din perioada avută în vedere.

În studierea pe baza acestor scrieri a morfologiei și a sintaxei românei literare în epoca de impunere a normelor unice supradialectale și de constituire a aspectului modern al limbii noastre de cultură (secolul al XIX-lea), respectiv în perioada de rafinare a trăsăturilor și a structurilor specifice românei literare contemporane (secolul al XX-lea), a fost permanent avută în vedere distingerea formelor specifice românei literare vechi de cele ce caracterizează diverse etape din evoluția românei literare moderne; s-a urmărit, de asemenea, evidențierea faptelor care individualizau

vechile variante literare regionale de norme unice supradialectale, precum și a faptelor specifice vorbirii dialectale, familiare sau arhaice, utilizate acum cu intenție stilistică, de acelea selectate pentru că ilustrau principiul „gramaticalității” sau pe acela al „clasicității”, ambele principii fiind atent urmărite de învățații vremii în încercarea de normare a limbii literare sau de refacere (prin mijloace interne) a unității limbii noastre de cultură. S-a acordat, în același timp, atenția cuvenită normelor de tip savant, apărute sub presiunea unor modele străine sau create de intelectualii ce vegheau la respectarea „geniului” limbii, la preîntâmpinarea „erorilor” de funcționare cauzate de abaterea de la spiritul latinesc și romanic sau de acceptarea unor influențe venite din partea unor idiomuri ce aparțineau altor familii lingvistice.

Aflată într-un proces de evidentă și rapidă evoluție, ce a avut drept consecințe unificarea și modernizarea formei sale literare, limba română a cunoscut, după 1780, două mari perioade. În cadrul celei dintâi, ce acoperă, cu firești subdiviziuni, secolul al XIX-lea, s-au constituit și apoi s-au definitivat normele scrisului literar modern, astfel că, după ce în momentul unirii politice, unirea culturală și cea lingvistică fuseseră deja realizate, în deceniul premergător anului 1900 scrisul literar ajunsese să aibă forme și structuri aproape identice cu cele actuale. Însăși ortografia își stabilizase și își simplificase normele, abandonând nu doar vechea haină chirilică (chiar scrisul bisericesc acceptase oficial, în anul 1881, alfabetul latin), ci și etimologismul extern (cu model latinesc, respectiv italianesc) sau analogismul.

În aceste condiții, româna literară se caracterizează, în secolul al XX-lea, printr-o stabilizare a structurilor morfosintactice și printr-o rafinare, respectiv printr-o specializare a sintaxei. Normarea explicită, incipientă în prima jumătate a veacului al XIX-lea, devine, odată cu înființarea Academiei Române, care și-a înscris în statut apărarea, cultivarea și promovarea limbii naționale, ca sarcină constantă.

*

Studiile de morfologie și de sintaxă istorică din prezentul volum au fost elaborate în cadrul Departamentului de Gramatică de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. Grupate în două mari părți, corespunzătoare secolelor al XIX-lea și al XX-lea, studiile propun cititorilor o primă analiză, efectuată din perspectivă diacronică, a morfologiei, respectiv a sintaxei limbii noastre literare moderne și contemporane.

Capitolele consacrate morfologiei și sintaxei sunt precedate, datorită implicațiilor pe care le are analiza formei grafice a scrierilor-sursă în stabilirea formei reale a textelor, de o analiză a ortografiei și a relațiilor existente nu numai între aceasta și fonologie, ci și între normele ortografice și morfologie.

De asemenea, date fiind aspectele speciale și problemele puse în evidență de textele literare alcătuite în Transilvania la cumpăna veacurilor al XIX-lea și al XX-lea, și acestei componente a scrisului nostru literar i-a fost consacrat un studiu special.

Obiective

Obiectivul comun al autorilor a fost acela de a analiza un număr cât mai mare de texte și cât mai diversificate stilistic, ceea ce a permis obținerea unor rezultate mai detaliate și mai sigure decât ofereau cercetările anterioare ale diverselor aspecte. Pentru unele chestiuni, cercetătorul a avut la dispoziție studii anterioare serioase, sarcina lui fiind mult simplificată (de verificare și de detaliere a rezultatelor, precum și de realizare a unor sinteze aduse la zi); pentru altele, dimpotrivă, puținătatea studiilor anterioare i-a făcut sarcina mai dificilă, rezultatele fiind integral sau aproape integral noi.

Ca noutate a acestor studii, apare și cercetarea „cantitativă” a fenomenelor, autorii fiind preocupați, nu o dată, de stabilirea raportului cantitativ dintre clasele flexionare sau dintre formele și construcțiile concurente. Se compară ponderea cantitativă a unor clase sau a unor forme fie în momente diferite ale perioadei analizate, fie, în cadrul aceleiași etape, în texte aparținând unor registre diferite (vezi, de exemplu, raportul cantitativ dintre *a vrea* și *a voi*, așa cum apare la sfârșitul secolului al XIX-lea și în stadiul actual de limbă, sau, pentru româna actuală, raportul cantitativ dintre formele de viitor diferențiate pe registre și pe stiluri funcționale).

Una dintre preocupările constante ale autorilor a fost relaționarea indicațiilor din lucrările normative și teoretice cu situația reală existentă în texte. În general, varietatea textelor (de registru și de stil funcțional, de regiune căreia îi aparține scriitorul, de vârstă a scriitorului) a oferit o mai mare diversitate decât indicațiile normative constrângătoare și statice ale gramaticienilor. Uneori, textele unor autori cu o viață îndelungată sunt mărturia cea mai relevantă a modificărilor de uz și chiar de normă (vezi, de exemplu, Iordan [1935] și Iordan [1943], în raport cu Iordan [1976, 1977, 1979], texte în care, succesiv, se poate urmări modificarea unor norme la același autor).

Autorii diverselor capitole au fost preocupați și de surprinderea fenomenului de variație / de oscilație, etapă inevitabilă în dinamica oricărui fenomen lingvistic; în consecință, au examinat cu toată atenția atât indicațiile duble (și chiar triple) ale gramaticienilor, cât și apariția variației în același text sau în texte aparținând aceluiași moment de limbă. Indicațiile gramaticienilor de la sfârșitul secolului al XIX-lea includ atât variante diferențiate ca uz (cu specificări de tipul „arhaic”, „învechit”, „popular”, „regional”), cât și variante fără niciun tip de diferențiere, ceea ce înseamnă recunoașterea teoretică și în fapt a variației *literare* libere.

Organizarea studiilor

Prezentarea faptelor se face, în cadrul fiecărui secol, pe subetape, examinându-se, distinct, pentru secolul al XIX-lea, perioada 1780–1830 și perioada de după 1830, iar, pentru secolul al XX-lea, următoarele subperioade: (a) sfârșitul secolului al XIX-lea și primele două-trei decenii din cel următor [1880–1920/30];

(b) deceniile de mijloc ale secolului al XX-lea [1940–1960]; (c) sfârșitul secolului al XX-lea, până la momentul 1990 [1960–1990]; (d) perioada postdecembristă [1990–2010]. Delimitarea subperioadelor corespunde, în mare, anilor în jurul cărora apar cele mai semnificative lucrări normative pentru cele două secole.

Fiecare capitol include și *note* (marcate în interiorul textului printr-un corp de literă mai mic și prin alt tip de aliniere) în care se dau informații și detalii suplimentare de interpretare și de analiză.

În finalul fiecărui capitol apar *Concluzii*, unde se încearcă surprinderea tendințelor și a direcțiilor de evoluție pentru secolul analizat, dintre care unele continuă și desăvârșesc stări de fapt din etapa / etapele anterioare, iar altele, dimpotrivă, înregistrează fapte noi.

Există un sumar sintetic, care cuprinde titlurile capitolelor mari, la începutul volumului, și un sumar analitic, care apare la începutul fiecărui capitol.

Surse

Fiecare autor a folosit surse proprii, condiția comună fiind reprezentativitatea surselor, diversificarea lor pe registre și stiluri funcționale și, în măsura posibilului, investigarea unui inventar cât mai numeros de texte. Pentru comparații cu faza actuală de limbă, s-au folosit (fără însă a se abuza) și surse preluate de pe internet, precum și texte jurnalistice și din mediul audiovizual.

Dat fiind inventarul de surse diferit pentru fiecare autor, el apare indicat la finalul fiecărui capitol. Pentru fiecare sursă, se specifică, între paranteze drepte, anul primei apariții a textului, care, adesea, este diferit de anul de apariție a ediției după care s-a făcut lectura textului (vezi, de exemplu, Hasdeu [1886–1898], *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, Editura Minerva, vol. I, 1972, vol. II, 1974, vol. III, 1976, unde, în paranteze drepte, se indică intervalul de ani între care apar cele trei volume [1886–1898], pentru ca, în final, să se indice cei trei ani – 1972, 1974, 1976 – când s-a publicat ediția „Brâncuș”).

În cazul în care s-au utilizat articole și texte diverse din același autor, incluse într-un volum mai amplu (de exemplu, Pușcariu [1904–1943], *Cercetări și studii*), sau incluse în *Opere* (de exemplu, Rebreanu [1921–1932], *Opere alese*, vol. I), s-a indicat, între paranteze, intervalul de ani în care au fost publicate articolele sau textele investigate. Pentru surse din secolul al XIX-lea, al căror prim an de apariție a fost dificil de precizat, între paranteze drepte pot apărea și alte indicații, precum perioada de creație a autorului sau anii de apariție a unei reviste.

Bibliografia și relația cu sursele

Ca bibliografie, s-au folosit, în general, cele mai reprezentative lucrări normative (gramatici, îndreptare, dicționare), precum și cărți și studii de istorie a limbii române literare, a căror listă globală apare la finalul volumului.

Nu trebuie să surprindă faptul că multe lucrări apar atât în lista de surse, cât și în lista bibliografică (vezi, de exemplu, Scriban [1925], *Gramatica limbii românești (Morfologia) pentru folosința tuturor*, Iași), ele fiind folosite atât pentru indicațiile de uz și de corectitudine pe care le includ, cât și ca mărturie pentru uzul real din epocă, fiind semnificative pentru limbajul autorului.

Există situații în care indicația normativă a gramaticianului și uzul din propriul text sau din textele vremii nu sunt concordante. Nu o dată, indicația normativă, constrângătoare sau, dimpotrivă, inovatoare, apare fie în ipostaza de a devansa ritmul real de mișcare a limbii, fie în aceea de a rămâne în urma uzului lingvistic. De exemplu, în dicționarul lui Frédéric Damé [1884–85], text inovator în epocă, verbele *a rămâne*, *a ține*, *a umple* sunt incluse în conjugarea a III-a și se acordă același tratament și verbelor *a place*, *a scade*, pe care autorul le înregistrează tot la conjugarea a III-a, devansându-se, și într-un caz, și în celălalt, atât indicațiile normative, cât și uzul epocii. Ultimele două verbe nu sunt acceptate, nici astăzi, ca aparținând conjugării a III-a (vezi DOOM²). De observat, de asemenea, indicațiile normative privind generalizarea sufixului *-ră-* la pluralul persoanelor 1 și 2 ale mai-mult-ca-perfectului. Generalizarea lui *-ră-* la plural, impusă, la un moment dat, de lucrările normative pentru toate persoanele (vezi, mai întâi, GLR², 1966: I, 260–261, unde formele fără *-ră-*, la persoanele 1 și 2 plural, sunt apreciate ca „arhaism”; vezi și DOOM², 2005: XCVII, unde aceleași forme sunt calificate ca „învechite / populare”), nu s-a încheiat, în fapt, nici astăzi.

Despre noua ediție

Cartea de față este o ediție revăzută a lucrării cu același titlu apărută la Editura Academiei Române, în anul 2012. Modificările nu sunt numeroase și nici de esență: organizarea, (sub)titlurile, ideile fundamentale, concluziile au rămas aceleași. Noutatea esențială a ediției de față o constituie introducerea unui *Indice de cuvinte*, absolut necesar pentru o lucrare de asemenea dimensiuni și cu atât de multă informație faptică. *Indicele* asigură „legarea” unor situații discutate în părți diferite ale lucrării și facilitează cititorului accesul rapid la forma / formele căutate.

Indicele de cuvinte include alfabetic toate cuvintele discutate / analizate în text (sunt incluse și câteva sufixe, sufixoide, prefixe cu relevanță morfologică). Cuvintele sunt „prelucrate” gramatical, în două sensuri: (i) pentru fiecare cuvânt-titlu se indică clasa morfologică căreia îi aparține (sau clasele, dacă aceeași formă corespunde mai multor clase); (ii) se folosește modalitatea „cuiburilor”, care strânge sub aceeași intrare toate formele flexionare cu care cuvântul înregistrat apare în text, dar și expresii, construcții, grupuri locuționale și cvasilocuționale a căror analiză apare în carte (pentru alte detalii, vezi nota care precedă *Indicele*).